

16. MAR 1999

Nyhedsbrev nr. 27 - marts 1999

ISSN 0908-3553

Redaktør af dette nr. *Anna Braasch*

Indholdsfortegnelse:

Indkaldelse til medlemsmøde og generalforsamling i LEDA	2
Nekrolog	3
Meddelelser	4
Biblioteksafgift	4
Anmeldelse af <i>Danske talemåder</i>	6
<i>Æ, æ</i> af Pia Jarvad	12
Pressemeddelelse fra Gyldendal	18

**INDKALDELSE TIL MEDLEMSMØDE
OG**

GENERALFORSAMLING I LEDA

**Onsdag den 21. april 1999 kl. 14.30 til 16.30
på Københavns Universitet, lokale 7.3.19.**

**Emnet for medlemsmødet er en diskussion af
Nordisk Leksikografisk Ordbog**

Et antal LEDA-medlemmer har på forhånd forberedt nogle spørgsmål som er blevet sendt til forfatterne, men alle fremmødte vil kunne stille spørgsmål til forfatterne. Vi har fået tilsagn om deltagelse fra Henning Bergenholtz, Dag Gundersen og Ruth V. Fjeld.

De medlemmer der forhåndstilmelder sig vil få serveret kaffe og kage.

Tilmelding kan ske hos

Jørgen Schack, Dansk Sprognævn, Njalsgade 80, 2300 København S. tlf.: 35 32 89 72 eller
Anna Braasch, Center for Sprogteknologi, e-post: anna@cst.ku.dk

GENERALFORSAMLING I LEDA

DEN 21. APRIL 1999 KL. 17.00

PÅ KØBENHAVNS UNIVERSITET LOKALE 7.3.19.

DAGSORDEN

1. Valg af dirigent
2. Formanden aflægger beretning
3. Kassereren fremlægger det reviderede regnskab
4. Fastsættelse af kontingent
5. Valg af medlemmer og suppleanter til bestyrelsen
6. Valg af revisor og revisorsuppleant
7. Forslag
8. Eventuelt

Efter generalforsamlingen kan de der har lyst for egen regning og risiko finde et egnet spisested til indtagelse af aftensmad.

NEKROLOG

Professor, dr.phil., John Kousgård Sørensen 6. december 1925 - 10. januar 1999.

At det var navneforskningen, der stod John Kousgård Sørensens hjerte nærmest, derom vidner hans mange publikationer, lige fra hans disputats til den imponerende udgivelse af *Danske sø- og ånavne*. Under sin tid som lektor og professor ved Københavns Universitet udbød han da også undervisning i dette fags forskellige discipliner, men samtidig også i mange andre områder af nordisk filologi. Han underviste i sproghistorie i videste forstand, i ordsprog, og som én af de første holdt han omkring 1970 forelæsninger i leksikografi; mange af de nuværende ordbogsredaktører i Danmark står i gæld til ham.

Hans interesse for ordbogsarbejde betød også, at han var med til *Møde om leksikografisk forskning og ordbogsarbejde i Danmark* i 1988, hvor LEDA blev stiftet, og han vedblev at interessere sig for foreningens virke, også det nordiske samarbejde i "Nordisk forening for leksikografi".

Praktisk ordbogsarbejde havde Johns interesse. For Det Danske Sprog- og Litteraturselskab betød det, at han ved frikøb fra Københavns Universitet i en årrække blev ansat på deltid ved Gammeldansk Ordbog; her deltog han i både de rutineprægede opgaver og i mere overordnede drøftelser af redaktionsregler. Han fortsatte med at være tilknyttet ordbogen, efter at frikøbsordningen ikke længere var en mulighed, ja selv efter sin pensionering kunne vi nyde gavn af hans - desværre med tiden noget sjældnere - besøg.

Også inden for andre projekter fortsatte John sin faglige aktivitet efter sin pensionering fra universitetet; han blev knyttet til *Den Store Danske Encyklopædi*, hvor han bl.a. blev ansvarlig for de etymologiske oplysninger, og til Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs store projekt *Den Danske Ordbog*; også her blev han ansvarlig for de etymologiske oplysninger.

John formåede altid at skabe en stemning af samarbejde og kollegial diskussion, og han magtede at rette og vejlede uden at docere eller hovere - en sjælden gave. Han besad den velsignede evne at kunne balancere mellem de ideelle krav, som en indgående viden stiller og en pragmatisk holdning, der forstår, hvad der er muligt og håndterligt, men samtidig fagligt forsvarligt; ligeledes en evne, der ikke er alle beskåret.

Han bevarede sin arbejdsevne og arbejdsglæde næsten til det sidste. Jeg så ham sidste gang kort før jul; han var indlagt på Helsingør sygehus og var tydeligt præget af sin sygdom og af smerter, og samtalen gik undertiden lidt trægt. Jeg havde medbragt en enkelt seddel fra ordbogen for at spørge ham til råds, og da den kom frem, ændrede stemningen sig. John satte sig energisk op, placerede sine briller skævt i panden på sin egen karakteristiske måde, gned sig i hænderne og sagde: "Ja, kom med den!". Og han læste og tænkte og kom med en række overvejelser og forslag, og det viste sig siden hen, at han havde løst problemet - som så mange gange før.

På Gammeldansk Ordbog har vi et omslag, hvorpå der står: "Skal drøftes med John". Den mulighed har vi ikke mere, og det blive vanskeligt at finde en erstatning for ham.

Merete K. Jørgensen

MEDDELELSER

Kontingent for 1999

er som tidligere kr 100,- og bedes indbetalt på vedlagte girokort senest d. 15.april. Der er enkelte restanter for 1998; deres girokort lyder på 200 kr.

Vi vil denne gang af hensyn til medlemskartoteket gerne bede alle om at skrive adresse på girokortet, også selv om man ikke er flyttet eller har skiftet ansættelsessted. Vi sender så de næste Nyhedsbreve mv. til den adresse, den enkelte anfører på kortet.

Venlig hilsen

Torben Arboe, kasserer

tlf. 8942 1917

e-post: jystaa@hum.aau.dk

Konferencer i 1999 - lidt sent ude...

Konferens om leksikografi i Norden 1999 arrangeres af Nordisk Forening for Leksikografi.

Tidspunkt: 26-29 maj. Sted: Göteborgs universitet, Humanisten. Konferencegebyr: SEK 900.

Tilmelding var senest d.31.1.1999. *Prøv alligevel!*

Tilmelding sendes til: Lena Rogström, Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket,
Box 200, SE 405 30 Göteborg

Yderligere oplysninger (fx om hotel, indbetaling mm.) fås hos Martin Gellerstam

e-post: gellerstam@svenska.gu.se eller tlf. +46 317734544 fax: +46 317734455.

COMPLEX '99: 5th Conference on Computational Lexicography and Text Research arrangeres af Hungarian Academy of Sciences, Research Institute for Linguistics i samarbejde med University Paris 7, Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique.

Tidspunkt: 16-19 juni. Sted: Janus Pannonius University, Pécs, Ungarn.

Konferencegebyr: DEM 500.

Tilmelding: senest d. 15. april (inkl. indbetaling af konferencegebyr)

Tilmelding sendes til (benyt helst e-post!):

Julia Pajzs

Research Institute for Linguistics

Hungarian Academy of Sciences

Budapest PO Box 19.

Phone: +361 37 58 011 /155 Fax: +361 21 22 050 e-post: pajzs@nytud.hu

Yderligere oplysninger (fx om hotel, indbetaling mm.) fås også på ovenstående adresse.

BIBLIOTEKSAFGIFT

I november blev vi i LEDA opmærksom på at det forslag til lov om biblioteksafgifter der var blevet fremsat i Folketinget, indeholdt bestemmelser som klart forringede ordbogsforfatterens andel i biblioteksafgiften. LEDA forberedte derfor en reaktion på forslaget som kunne være Folketingets kulturudvalg i hænde inden 2. behandling af forslaget den 16/12. Bestyrelsen udsendte til medlemmerne et forslag til formulering af LEDAs reaktion som affødte mange gode ændringsforslag. Et endeligt brev blev udarbejdet og fremsendes til kulturudvalget, kulturministeren og til hvert enkelt medlem af kulturudvalget primo december, og det havde

følgende ordlyd:

Til Kulturministeren og medlemmerne af Folketingets Kulturudvalg

Foreningen for ordbogsforfattere i Danmark, LEDA, føler sig stærkt tilskyndet til at gøre indsigelse mod et forslag om at nedsætte biblioteksafgiften for ordbøger fra 1 point til 1/3 point pr. side, jf. lovforslag nr. L 62 af 28/10-1998.

Kommentar:

LEDA hæfter sig ved at loven er tænkt som en kultur støtteordning.

LEDA mener at ordbøger dansk-fremmedsprog og omvendt falder inden for en kultur støtteordnings kerneområde alene i kraft af deres indhold. Disse ordbøger fungerer som sprede af dansk kultur i såvel ind- som udland. I Danmark er ordbøgerne nødvendigt værktøj for alle indvandrere, flygtninge, turister og erhvervsfolk som skal begå sig i en dansk kulturel ramme. Ordbøgerne formidler en enestående tilgang til dansk kultur og sætter fremmedsprogede i stand til at gennemskue de danske normer for sprogbrug og adfærd. Desuden sætter ordbøgerne den fremmedsprogede bruger i stand til at fortolke dansk kultur i en ramme han eller hun forstår.

I udlandet fungerer ordbøgerne som ambassadører for dansk kultur.

LEDA må derfor konkludere at ordbøger fra fremmedsprog til dansk og omvendt er mindst lige så værdige og fornemme bærere og sprede af dansk kultur som fx en kriminalroman.

Ordbogsforfattere er ikke fastansatte og får pga. det ofte begrænsede salg kun meget lidt royalty. Derfor kan forslaget bevirke at incitamentet til at lave ordbøger for sprogområder som er svagt repræsenteret i Danmark forsvinder.

LEDA er af den opfattelse at Danmark i forvejen er underforsynet med ordbøger, og det må være en fornem opgave for Folketinget at sikre udbredelsen af dansk kultur til etniske grupper som har store behov for integration og forståelse af dansk kultur.

LEDA mener derfor at den foreslåede beregningsmodel bør fjernes og som et absolut minimum erstattes af den nugældende model med 1 point pr. side. Set i forhold til mange andre tekstgenrer er en ordbogsside utroligt tids- og arbejdskrævende, og en ordbogsside rummer ofte lige så meget tekst som 3-4 romansider. Så selv med den nugældende ordning med 1 point pr. side, må ordningen betragtes som endog meget karrig.

LEDA stiller i øvrigt gerne sin ekspertise til rådighed for Kulturministeriet og Folketinget i ordbogsfaglige spørgsmål.

Vi har fra ministeriet aldrig modtaget hverken bekræftelse på at brevet er blevet modtaget i ministeriet eller information om hvad reaktionen blev, men ved at følge sagen på internettet har vi kunnet se at brevet er blevet forelagt kulturudvalget som efterfølgende har bedt ministeren tage stilling til sagen. Ministeren har i et brev til kulturudvalget (13/12) svaret at det ville blive for bekosteligt at opretholde det hidtidige pointniveau for ordbogsforfattere, da det ville resultere i en merudgift på 1,7 mio. kr. Da ingen tilsyneladende i øvrigt har fulgt sagen op i udvalget eller Folketinget, er ministerens forslag til lov om biblioteksafgift blevet vedtaget ved tredjebehandlingen den 18/12.

K.T.Thomsen

Danske talemåder ved Allan Røder
Gads Forlag. 616 sider. København 1998
Pris inkl. moms: kr. 398.

Der har længe manglet en bredt dækkende ordbog over danske talemåder. I 1998 fik vi hele to: Gads Forlag udgav Allan Røders *Danske talemåder* først på foråret, Stig Toftgaard Andersens *Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer* udkom kort før årsskiftet på Munksgaard. I 1990 kom Gyldendal med Peter Molbæk Hansens udtaleordbog, få måneder efter lå Munksgaards overdådige *Den Store Danske Udtaleordbog* på boghandlerdisken. Måske beror det på tilfældigheder, men det begynder at ligne knaldhård konkurrencestrategi, at forlagene absolut skal lægge to sten i den danske sprogbeskrivelses huller. Hvorom alting er, har ordbogsbrugerne grund til at glæde sig over, at de får noget at vælge imellem, og de omtalte udtale- og idiomordbøger er så forskellige i omfang, leksikografisk metode og valg af målgruppe, at de hver for sig er berettigede udgivelser.

Her gælder det Allan Røders *Danske talemåder*, en sag på over 600 sider. Antallet af talemåder er ikke oplyst, men forlaget meddeler, at den bringer godt - vist i betydningen 'over' - 5000 citater.

Bogen tager sig nydelig ud. Artiklerne præsenterer sig i to brede spalter med fast for- og bagkant. Der er god luft mellem artiklerne, som er opbygget på følgende måde: opslagsord (dvs. første substantiv i en given talemåde), ordforbindelse, betydningsforklaring, et eller flere citater med præcis(e) kildeangivelse(r). Herefter følger der, når det regnes for nødvendigt, forskellige redaktionelle bemærkninger, som regel en forklaring på talemådens oprindelse eller bogstavelige betydning, sjældnere ækvivalente udtryk på fremmede sprog. Derefter kan der følge en særlig markering, 'forældes', hvis talemåden skønnes på vej ud af sproget. Alle talemåder får en af tre stilistiske markeringer: 'daglig tale', 'skriftsprog' eller 'slang'. Endelig angives ved hjælp af Kalkar, ODS, ODS-S, Nye ord i dansk 1955-75, Dansk Sprognævns seddelsamling eller Bevingede ord, i hvilket århundrede talemåden første gang er hjemlet. En del velvalgte illustrationer (reklamer, annoncer, satiriske tegninger m.m.) skaber variation i tekstmassen og bidrager til at gøre *Danske talemåder* til en underholdende bog.

Lemmer - udvalg, udformning, krydshenvisninger

I indledningen forklarer redaktøren: "Da talemåderne er en meget omfattende gruppe, har jeg i første omgang valgt at begrænse mig til den meget almindelige type, hvis grundbestanddele er en navnemåde med tilhørende genstandsled, hensynsled, omsagnsled og/eller billed, hvori der indgår navneord eller egennavne".

I praksis betyder det, at de mange talemåder, der ikke indeholder et navneord eller egennavn, helt bliver udeladt. Det er for så vidt i orden, men man må sige, at princippet bliver fastholdt med lidt for sammenbidt konsekvens. Når fx *At sparke røv* defineres: "at vise kvaliteter; have noget i sig; 'ville noget'", så ville det være hensigtsmæssigt, at læseren kunne slå den prægnante ækvivalent *At ville noget* op. Og når *At gå til vasflerne* forklares "At tage energisk fat; gå til den", savner man indgangen *At gå til den*. Redaktøren kunne godt have slækket lidt i sådanne tilfælde. Det er snarere systemtvang end konsekvens, så det er næsten med sadistisk fryd, man konstaterer, at udtrykket *At gå fløjten* har lusket sig ind i varmen - ved at adverbiet *fløjten* har klædt sig ud som bekendt form af substantivet *fløjte*!

Det kan tit være et problem at etablere en grundform af en given talemåde, ikke mindst, når man som Røder redigerer ud fra et stort korpus af autentiske tekster. Når det i et læserbrev fra 1995 hedder: "Særlig kunstnere og kulturpersoner er sprunget i blækhuset", er der så tale om en tilfældig variant af *At fare i blækhuset*, eller er den tilstrækkelig leksikaliseret til at få indflydelse på opslagsformen, der da må være: *At fare/springe i blækhuset*? Røder vælger det sidste, jeg ville have valgt det første (3 eksempler med *fare*, kun ét med *springe*), men man skal aldrig være for skrāsikker. Der er og bliver tale om et skøn, og jeg tør bestemt ikke afvise, at Røders skøn her er bedre end mit. Går vi et niveau op, fra variationer i det enkelte ord til variationer i talemådernes syntaktiske bestanddele, møder vi et andet principielt problem: Man kan have nogen i sit brød, men man kan også være i nogens brød. Skal man vælge en indgang både til det transitive mønster *At have nogen i sit brød* og det intransitive *At være i nogens brød*, eller skal man vælge ét af mønstrene som indgang og blot angive den syntaktiske variation i eksempelmaterialet, uden videre eller i et særligt markeret underafsnit (som fx *At få fluer i hovedet*, der udskiller *At sætte nogen fluer i hovedet* i en selvstændig blok)? Idiomet med *brød* varierer på både ord- og syntaksplan, så det udløser 4 selvstændige lemmaer: *At have nogen i sit brød*, *At komme i nogens brød*, *At tage nogen i sit brød*, *At være i nogens brød*. Det er skudt over målet at splitte en talemåde med en og samme beydningsoverføring op i fire indgange, blot fordi materialet har rigeligt med eksempler på (tilfældige) syntaktiske varianter. Hvis der samtidig er etymologiske angivelser, får man en endnu tydeligere fornemmelse af tomgang. *At bringe nogen i fedtefadet* og *At komme i fedtefadet* giver enslydende omtale af en mulig tysk ækvivalent 'ins Fettnäpfchen treten', for blot at nævne ét af mange eksempler på redundante etymologier. Røder burde i højere grad, end det er tilfældet, have samlet variationer under ét lemma.

Princippet for alfabetisering er strengt indtil det indædte: der alfabetiseres ikke efter grundform, men efter bøjningsform, dernæst (sekundært) efter de følgende led. Det får kedelige konsekvenser, når flertal får omlyd. Det kan være svært at bevare overblikket, når de ret mange talemåder med substantivet *fod* først organiseres i tre forskellige alfabetiske systemer: *Fod*, *Fode* og *Foden*. Men det er trods alt til at leve med. Virkelig generende bliver det, når man skal forbi *Fodspor ... Fædre* (13 spalter), før man kommer til *Fødder* og *Fødderne*. Endnu værre, når man kommer til *Rod ... Rødder*. Her er der - uden krydshenvisninger - 17 spalter mellem *At have sin rod i noget* 'At stamme fra noget; have sin oprindelse eller årsag i noget'; *At slå rod* 'At slå sig ned; etablere sig; gøre varigt indtryk' og *At have rødder i noget* 'At stamme fra noget; have sin baggrund eller årsag i noget'; *At slå rødder* 'At slå sig ned'. Som det fremgår af betydningsforklaringerne og citatmaterialet, er eller kan der være betydningsnuancer mellem entals- og flertalsformerne, men den semantiske beslægtethed er så markant, at indgangene i det mindste burde være forsynet med krydshenvisninger.

Men det forbyder redaktionsreglerne, efter hvilke der kun gives henvisning, hvis en talemåde indeholder to substantiver, eller hvis dens kerneord er behandlet i et betydningsafsnit under et andet opslagsord. Altså (tilnærmelsesvis gengivet med værkets typografi):

Type 1:

Tanden

At få blod på tanden - se **Blod**

Type 2::

Fødder

At slikke nogens fødder - se

Røven

At slikke nogen i røven

Yndefuldt er det ikke, men konsekvent gennemført, det må indrømmes; det har ikke været muligt at gribe Røder i én eneste blind eller cirkulær henvisning. Skal man være streng, må man imidlertid til type 2-eksemplet bemærke, at der er en stilistisk forskel på *slikke nogens fødder* og *slikke nogen i røven*, som ikke omtales i **Røven**-artiklen. Således også:

Hampen

At være helt ude i hampen - se

Skoven

At være helt i skoven

Det, at opslagsordene opsplittes i bøjningsformer, kan medføre tunge henvisninger, fx

Fingeren

At stikke fingeren i jorden - se **Finger**

At stikke en finger i jorden

Når den slags morfologiske varianter kan udløse en henvisning, forekommer det ude af proportioner, at redaktionsreglerne ikke har taget højde for, at krydshenvisninger ville være nyttigere ved variationer af typen *At give den hele armen* og *At give den hele barmen*, for slet ikke at tale om *At få en appelsin i turbanen* (under **Appelsin**) og *At få noget i turbanen* (under **Turbanen** i den modsatte ende af ordbogen). Igen: Røder ville have vundet meget, hvis han i højere grad havde fulgt princippet om at samle varierende former under ét lemma, for så havde han kunnet henvise uden at bryde reglerne.

Der er også et par eksempler på det modsatte: At to lemmaer med forskellige semantiske værdier er samlet under ét. I *At sende nogen/noget på gaden*, 'At afskedige nogen; offentliggøre noget' knytter de to betydningsforklaringer sig til en afvigelse i valensmønsteret. Det burde have udløst to indgange, én med *nogen* og én med *noget*. Ligeledes *At rive nogen/noget op med rode*, 'At skille nogen fra vedkommendes rødder; udrydde eller fjerne noget fuldkommen'.

Betydningsforklaringer, citater og kildeangivelser

Betydningsforklaringerne er en af værkets stærke sider. Røder har talent for at udforme definitioner, der hverken er for brede eller for snævre. Mere tilfældige semantiske glidninger lader han det som regel fyldige citatmateriale om at dokumentere, hvilket er et klogt valg. Sproget i den redaktionelle tekst er klart og kontant, og man kan kun være imponeret over, hvor sjældent han må gribe til at omskrive et idiom med andre overførte ord eller udtryk. Det er faktisk ikke så let, som redaktøren af *Danske talemåder* får det til at se ud!

Også citatmaterialet er et stort plus ved udgivelsen. Idiomcitater fylder tit så meget, at de i almindelige betydningsordbøger må redigeres ned til sokkeholderne. Det er meget behageligt at

studere belæg, der rigtig giver talemåderne plads til at slå med vingerne, og hvor konteksten som regel fremgår uden redaktionelle indskud og forklaringer.

Selv i *Danske talemåder* kan redaktionelle kommentarer til belæggene ikke helt undgås, og det ville have været rart, om der til dem havde været valgt en skrifttype, der afveg fra citatet. Som de står, kan de let falde sammen med citatteksten. Fx belæg nr. 3 på *At have ben i næsen*:

Det er en talemåde, som man ofte støder på i annoncer: »Har du ben i næsen? Har du nerver af stål (osv.)«.

Anførelstegnene » og « udgør et efter min smag lidt for umarkant skel mellem redaktionel tekst og citat, når redaktørens bemærkning ud fra sammenhængen godt kunne læses som en del af citatet. Og ved lyrikitater udelades anførelstegn - da de gengives med bevarelse af forlæggets strofiske opbygning, ville det også se grimt ud - men læservenligt er det ikke (se fx Benny Andersen-citatet under *At rette skytset mod nogen/noget*).

Kildeangivelserne er præcise. Ved aviser og blade angiver sektion og sidetal (men ikke spaltenummer, hvilket er i orden). "De anvendte bogudgaver er så vidt muligt fra de senere år og vil kunne findes på de fleste større biblioteker" (s. 13). Det er sikkert i den bedste mening, at Røder har villet bane vejen for den læser, der vil verificere citaterne. Men i betragtning af, at eksemplerne for det meste er angivet med så rigelig kontekst, at et eventuelt ønske om verificering højst kan være motiveret af mistanke til redaktørens akribi, virker det uhensigtsmæssigt. Det slører citaternes kronologi, og ikke engang kildefortegnelsen bagest i bogen angiver et givet værks oprindelige udgivelsesår. Når man tænker på, hvor mange brugere, der har bandet over ODS-kilder som "Ewald.(1914) og "Blicher.(1920)", burde Røder have sparet læseren for besværet med at stå på hovedet i litteraturhistoriske opslagsværker. Til ODS' forsvar kan man gøre gældende, at artiklerne blev redigeret i en tid, hvor man kunne tage for givet, at de fleste læsere kunne placere Holberg, Wessel, Johs. Ewald, Baggesen, Blicher, Carl Bernhard, Herman Bang, Gustav Wied osv. i forhold til hinanden, eller i det mindste havde en klar forestilling om, i hvilket århundrede forfatterne var produktive. Dét kan man ikke i dag, så hvad skal de mange, som har lært i skolen, at tekster før 1970 er "ældre", stille op med fx Kjeld Abell: *Anna Sophie Hedvig* (1982), Jens Baggesen: *Labyrinten* (1986), Herman Bang: *Tine* (1986), Knuth Becker: *Det daglige brød* (1983), Holger Drachmann: *En Overkomplet* (1987) osv. osv. Når der tilmed gælder den regel for citaternes rækkefølge, at ældre eksempler normalt kommer efter de nutidige (jf. s. 12), og når klassikere desværre ofte udgives med moderniseret ortografi, unddrager man mange læsere enhver fornemmelse af historisk kontinuitet.

Danske talemåder er redigeret ud fra et stort tekstkorpus. Gennemgår man kildefortegnelsen, fremgår det, at vægten klart ligger på kilder efter 1950. Fra tiden før 1700 er der kun Hans Christensen Sthens skolekomedie Kort Vending. Det 18. og 19. årh. er tyndt repræsenteret i forhold til det 20. årh. Eksempelmaterialet er kraftigt domineret af blad- og avistekster fra 1990'erne.

At *Danske talemåder* først og fremmest er en samtidsordbog, fremgår ikke blot af stofudvælgelsen, men også af det sproghistoriske syn, der kommer til udtryk i brugen af markeringen 'forældes'.

Sprogbrugsmarkeringer

I brugervejledningen (s. 13) hedder det: "Talemåder, der virker umoderne eller gammeldags, er

markeret med 'forældes'".

Det er meget vagt formuleret. Går markeringen på noget stilistisk (svarende til "gammeldags", "arkaiserende" o.l.) eller på noget frekvensmæssigt (svarende til "nu sjældent"). Hvis det sidste er tilfældet, hvad skal man så lægge i "nu"? Siden det moderne gennembrud? Det 20. årh.? Efter 1950? Efter 1980? Er der tale om et *fait accompli* (næppe, for så skulle der vel have stået "forældet")? En igangværende proces (= "ved at blive forældet")? En prognose eller profeti (= "vil blive forældet")?

Man bliver ikke meget klogere, hvis man analyserer artiklerne med 'forældes'-markeringen. En kategori af de således markerede ord synes at svare til 'forældet'. Pga. spinkelheden i det excerperede materiale før 1900 er der meget få tilfælde af denne kategori. Det drejer sig om:

At slikke sine fingre efter nogen, 'At være meget ivrig efter at få nogen' (1 belæg (Carl Ewald, f. 1856)),

At se nogen på fingrene, 'At holde grundigt øje med hvad nogen laver' (1 belæg, også Carl Ewald),

At sætte nogen på forundringsstolen, 'At gøre nogen til skydeskive for alles kommentarer' (1 belæg (Karin Michaëlis, f. 1872)),

At omfavne skyen i stedet for Juno, 'At få noget ringere end det som man håbede på' (3 belæg, hvoraf kun det sidste nævner Juno (Søren Kierkegaard, f. 1813; Jens Baggesen, f. 1764; Carl Bernhard, f. 1798)),

At løbe med limstangen, 'At lade sig narre' (1 belæg (Carsten Hauch, f. 1790)).

Indrømmet, disse talemåder støder man vist ikke på i dag. Men hvorfor egentlig tage dem med? Ganske vist har Røder forsynet dem med nyttige forklaringer på betydning og oprindelse, men der er så få af denne type, at det virker tilfældigt, at lige netop de nævnte kommer med. Udvalgt 20 tilfældige ODS-spalter, og se, hvor mange sjove talemåder, der er forsvundet ud af sproget. Er markeringen 'forældes' på sin plads ved eksemplerne ovenfor, må man undre sig over, at samme markering er brugt som karakteristik af idiomer som:

At rejse børster, 'At blive irriteret eller vred; stritte imod' (4 belæg (Klaus Rifbjerg, f. 1931; Sven Holm, f. 1940; Martha Christensen, f. 1926, Aage Dons, f. 1903)),

At være fyr og flamme, 'At være meget ivrig; være begejstret' (3 belæg (H.C. Branner, f. 1903; Robert Storm Petersen f. 1882; Carl Ewald, f. 1856)).

Selv i tilfælde, hvor materialet indeholder helt nye belæg fra aviser og blade, falder hammeren. For blot at nævne nogle få eksempler:

At få en appelsin i turbanen, 'At komme ud for et uventet held' (B.T. 1996; Ekstrabl. 1995; Rifbjerg, f. 1931; Hans Scherfig, f. 1905),

At slå nogen i hartkorn med nogen, 'At sidestille nogen; regne nogen for lige eller ens' (Femina 1996; Weekendavisen 1996; B.T. 1994; Hans Kirk, f. 1898),

At have hjerte til noget, 'At kunne nænne noget' (Ude og Hjemme 1996; Politiken 1997; Berl.Tid. 1996; Oehlenschläger, f. 1779),

At have ondt i håret, 'At have tømmermænd' (Femina 1996). I dette sidste eksempel oplyses det meget interessant, at udtrykket stammer fra en revyvisse 1914, og at betydningen tidligere lige så hyppigt var 'at være tosset'. "Men i dag drejer det sig næsten kun om tømmermænd". Når redaktøren umiddelbart herefter svinger 'forældes'-køllen, rammer han sig selv på munden.

Der er kun tale om et lille udvalg af de 'forældes'-talemåder, som jeg studsede over. Selvfølgelig kan ordbogsredaktører anlægge forskellige skøn over et givet materiale, men det er altid en god tommelfingerregel at spare en sprogbrugsmarkering, hvis man er i tvivl. Mon Røders skøn beror på en pessimistisk formodning om, at kommende generationer vil blive uoprettligt sprogligt understimulerede? I hvert fald har mange af eksemplerne et præg af prognose eller profeti, som en ordbogsredaktør ikke bør befatte sig med. Redaktøren burde i højere grad lade det materiale, som han flittigt og fortjenstfuldt har indsamlet, tale for sig selv.

De stilistiske markeringer sidder endnu løsere. Hver eneste indgang (henvisningsartikler undtaget) er markeret, enten med 'daglig tale' (langt hovedparten) eller 'skriftsprog' eller 'slang'. Det havde været klogere som hovedregel at lade talemåderne stå stilistisk umarkeret, og kun i oplagte tilfælde bruge stilmarkeringen 'skriftsprog'. Sagen er, at grænsen mellem tale og skrift næsten er udvisket i løbet af det 20. årh., hvad materialet frembyder mange eksempler på. Jeg vil ikke tærse langhalm på enkeltteksempler, men fremhæve det principielt uheldige i, at citater, der indeholder replikker, markeres 'skriftsprog'.

Som et pudsigt eksempel på, hvordan idiomers betydning og stilvalør kan glide, vil jeg til slut og til trøst pege på *At være i salveten*. Jeg undrede mig umiddelbart over betydningsforklaringen 'At være i sikkerhed; være sikret'. Betyder det ikke snarere 'At være økonomisk sikret', altså nærmest synonymt med 'At være på den grønne gren'? Jo, idag. Min mistanke blev bekræftet ved et opslag i Den Danske Ordbogs tekstkorpus på 40 mio. løbende ord; alle eksemplerne havde noget med penge at gøre. Røders forklaring stemmer overens med ODS (I. Salvet), der har belæg fra Bergsøe, Drachmann og Otto Rung. Og minsandten om ikke *Danske talemåders* eneste belæg så sent som 1992 - ganske vist fra en moden forfatter som Lise Nørgaard, men alligevel! - utvetydigt hjemler ODS' definition. Citatet lyder:

"En pige ved navn Lykke frygter at blive genkendt: »- Nå, hvad hedder du da? - Else Petersen, jeg er blikkenslagerens på torvet, svarede jeg, og mente mig i salveten«".

ODS stilmarkerede i 1938 udtrykket 'dagl.' (dvs. daglidags, uformelt), i dag mener Røder, at det er 'skriftsprog'. Jeg ville markere den brug, Røder og ODS beskriver, som 'nu sj.', hvis ellers jeg var så heldig at finde et belæg. Hvorom alting er: betydningsforklaringer og sprogbrugsmarkeringer tåler sjældent at blive anskuet *sub specie aeterni*.

Alle indvendinger til trods er *Danske talemåder* en anbefalelsværdig udgivelse. Allan Røder har gjort en imponerende indsats ved (vistnok ene mand) at excerpere et stort antal kilder, og værket holdbarhed er sikret alene i kraft af det store og værdifulde eksempelmateriale. Brugerne er godt hjulpet med de klare, velskrevne forklaringer på betydning og oprindelse. Dertil kommer, at ordbogen er udarbejdet med megen omhu. Det er en nydelse at læse en bog med så få trykfejl, og det har kun været muligt at gribe forfatteren i ét eksempel på uoverensstemmelse med retskrivningsnormen (særskrivning af *førsteviolin* og *andenviolin* i *At spille første violin, ... anden violin*). Hatten af!

Henrik Andersson

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Supplement til Ordbog over det danske Sprog

Æ, æ

af Pia Jarvad

I foråret 1998 havde vi i Leda besøg af Klaus Søndergaard fra Dansk Standard. Med den anledning havde jeg lejlighed til at genhuske et fælles projekt mellem Sprognævnet og Dansk Standard om at redde det danske Æ, æ fra udslettelsen. Her er baggrunden og beretningen om æs frelse:

Dansk Standard er en selvejende institution som fastlægger retningslinjer for ensartning af ting og produkter inden for et fagområde. Det kan være gevind på elpærer, skruer og møtrikker, og det kan være alfabetet eller matematiske tegn og symboler. I almindelighed er dette led i et internationalt samarbejde, det er jo praktisk med samme gevind overalt, og der er økonomiske fordele her, bl.a. i forbindelse med den internationale samhandel. Men internationalt samarbejde kan have sin pris, fx kan prisen være vores Æ, æ?

Internationalt er det besluttet at lave et nyt edb-tegnsæt som skal kunne rumme alverdens alfabeters bogstaver. Det vil fx betyde at de danske særbogstaver æ, ø, å får hver sin kode og hvert sit navn så man kan referere til det i programmer og blandt edb-specialister, og alfabetisering, søgning og udskrivning fra edb på dansk skulle hermed være løst. Og således slipper vi for at æ og ø nogle gange kommer efter å i en edb-liste, at vi kan finde navnene Søndergård og Ærø, og at vi kan få æ, ø og å korrekt skrevet ud. Og vi slipper for det store og dyre programmeringsarbejde der er nødvendigt for at udenlandske edb-programmer kan bruges til danske forhold.

Bogstaverne ø og å er allerede i det nye tegnsæt selvstændige bogstaver på linje med danske ønsker og behov, men ved et internationalt møde for ca. 2 år siden blev Danmark dog nedstemt med hensyn til navngivningen af æ. Det kunne ikke blive regnet for et bogstav, men en ligatur, altså et sammenskrevet bogstav bestående af a+e. Det kunne betyde at det skulle regnes som en variant af a og alfabetiseres som a. Det skyldtes at engelske og franske repræsentanter påberåbte sig et medejerskab til æ, og på engelsk og fransk er æ ikke et bogstav, men en ligatur. Dansk Standard var ikke tilfreds med det og rejste sagen igen i maj i år. Og her i begyndelsen af november blev sagen behandlet ved et møde i den internationale organisation for standardisering.

I den forbindelse har vi i Sprognævnet udarbejdet en argumentation for æ som bogstav. Vi synes det er vigtigt at vi bevarer vores særbogstaver, de er en del af vores skriftsprog, af vores kultur og vores historie. Og her kommer så argumentationen:

I det danske alfabet er der 29 bogstaver: a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z æ ø å. Hvert af bogstaverne findes både som lille og som stort bogstav.

Dette fremgår af Retskrivningsordbogen, udgivet af Dansk Sprognavn i 1986. Heraf følger at tegnet æ på dansk er et selvstændigt bogstav i alfabetet, og i alfabetrækkefølgen er det det 27. bogstav.

Dansk Sprognavn har ifølge Kulturministeriets bekendtgørelse nr. 563 af 26.11.1981 til opgave at redigere og udgive denne officielle retskrivningsordbog (senere er der kommet lov om Dansk Sprognavn mv., men det har ikke betydning her). Retskrivningsordbogen skal ifølge Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 22.3.1948 følges af alle eksamensberettigede skoler og ifølge Statsministeriets bekendtgørelse af 2.7.1948 af alle statslige institutioner, fx ministerier og styrelser. Privatpersoner og private erhvervsvirksomheder som fx aviser og blade er derimod ikke forpligtet til at følge den officielle retskrivning, men de fleste gør det dog alligevel. Det samme gør forfattere og redaktører af ordbøger og opslagsværker. Retskrivningsordbogen er således den danske standard for stavning som praktisk taget alle danske sprogbrugere søger at følge.

Ud over den her nævnte officielle Retskrivningsordbog finder man bogstavet æ som selvstændigt tegn med egen plads i alfabetet og i alfabetrækkefølgen i alle nutidige ordbøger over dansk, i alle opslagsværker såsom leksikoner, fagordbøger, tekniske opslagsværker, telefonbøger, stednavnelister, adresse- og vejvisere, Hof- og Statskalenderen, opslagsværker over land-, matrikel- og søkort, historiske opslagsværker og i ordningen af bøger i biblioteksvæsenet. Og i alle edb-baserede registre, der er tilpasset danske forhold, er således æ også et selvstændigt bogstav med sin egen plads i alfabetet.

I Danmark er der lang tradition for at udsende officielle retskrivningsordbøger. Den første var udarbejdet af Svend Grundtvig og udkom i 1872. Den blev godkendt af det daværende Kultusministerium. I den er bogstavet æ brugt som selvstændigt bogstav med sin egen plads i rækkefølgen af bogstaver. Dette er fulgt i alle officielle retskrivningsordbøger siden.

Før de officielle retskrivningsordbøger udarbejdedes, var der retskrivningsordbøger, lavet af sprogforskere og benyttet i undervisning og af privatpersoner. I vores ældste retskrivningsordbog af Jacob Baden (1799) er tegnet æ et selvstændigt tegn, og bag dette ligger en argumentation som Jacob Baden redegør for i sin bog: Forelæsninger over det Danske Sprog, eller Resonneret Dansk Grammatik fra 1785. Her beskrives lyden og bogstavet æ således:

Æ og Ø bør heller ikke ansees som Diphtonger, som skulde svare til Latinernes ae og oe, men som virkelige Vocaler. Thi man hører ikkun een Lyd i dem. Vare de Diphtonger, maatte man høre tvende. .. Disse tvende Vocaler burde derfor alletider i Ordbøger have deres eget Rum eller Bogstav, og den første ikke anføres under Ae, den anden ikke under Oe, eller, som nogle gjøre, strax efter O. Saa burde den første Figur ikke heller kaldes ae, men æ. Og, at de Gamle virkelig have anseet Æ for en egen figur saavel som Ø, kan sees af vore Fibelbretter og Abcter [Fibelbret = 'bræt med bogstaver til indlæring af alfabetet og læsning'; Abct = 'abc', lærebog i læsning'].

Denne opfattelse af tegnet æ som et bogstav er fulgt af Christian Molbech i hans ordbøger fra 1813, 1833 og 1859, ordbøger som blev toneangivende i de næste to generationer, hvorefter de officielle retskrivningsordbøger begyndte at udkomme.

Det danske alfabet som vi bruger det i dag, stammer - som det engelske og andre europæiske sprogs alfabeter - fra det latinske alfabet. I det latinske alfabet har man med de sammenkrevne bogstaver (ligaturer) *ae* og *oe* kunnet betegne diftonger (tvelyde) i latin, men disse to diftonger bliver i slutningen af oldtiden til lydene [æ] og [ø]. Denne lydlige udvikling i latin fører til dannelsen af to nye bogstaver æ ø af de to ligaturer *a+e*, *o+e*. Tegnet æ, som ofte brugtes i middelalderens latinske håndskrifter i stedet for *ae*, overførtes også til de germanske sprog, især var det almindeligt i oldengelsk hvor det synes at have betegnet den vokal som man finder i de nuværende engelske ord *man*, *hat*.

I Norden har man sandsynligvis fået tegnet æ fra England, og tegnet brugtes meget i hele middelalderen i alle nordiske sprog.

I dansk er tegnet brugt siden 1200-tallet, altså på det tidspunkt hvor det latinske alfabet fik fodfæste i dansk.

I de første overleverede tekster med brug af latinske bogstaver er tegnet brugt, fx i Jyske Lov, Sjællandske Lov, Skånske Lov.

Tegnet æ bruges til at adskille ord, fx har ordene *aer* og *ær* hver sin betydning, og i øvrigt også hver sin udtale.

Navneord der ender på *-a* vil under bøjning få bogstavkombinationen *ae*, fx *kollegaer*, *sofaer*, *skalaen*, *villaen*, *skemaet*, *kommaet*, *lavaen*. Alle disse ord udtales med tydelig stavesgrænse mellem *a* og *e*.

Bogstavet æ betegner isoleret set en lyd som er forskellig fra hvad bogstavet *e* og *a* betegner. Her er det nødvendigt at indføje at dansk er et sprog med særdeles mange vokaler. Det må understreges at denne særegne vokalrigdom ikke skyldes en variation i udtalen, men skyldes at vokalerne er selvstændige sproglyde i egentlig forstand, og de bruges til at adskille ellers ens ord.

I fortungerækken er der på dansk 4 lange vokaler som i ordene *vine*, *vene*, *væne* og *vane*, transskriberet i den internationale lydskrift således: [vi:nɔ], [ve :nɔ], [ve:nɔ], [væ: :nɔ] og tilsvarende 4 korte. For overhovedet at kunne få skriftsproget til at fungere som et kommunikationsmiddel er det nødvendigt at have tegnet æ som selvstændigt bogstav.

Bogstavet æ er i løbende dansk tekst lige så hyppigt som bogstaverne ø og å; nemlig hver omkring 1%. Til sammenligning kan det nævnes at bogstaverne *w* *x* *z* *q* hver er på mindre end 0,02%.

Tegnet æ bruges som selvstændigt bogstav i norsk, islandsk, færøsk og grønlandsk hvor det har samme funktion og udbredelse som i dansk. I svensk er æ i dag fortrængt af ä som kom i brug

ved bogtrykkerkunstens indførelse, nogenlunde samtidigt med at ä blev indført i tysk. På svensk kan æ dog undtagelsesvis forekomme, således har den svenske retskrivningsordbog, Svenska Akademiens ordlista fra 1973 læstadian og læstadianism (en vækkelsesbevægelse) med, og bogstavet forekommer også i svenske efternavne, fx Gumælius.

I engelsk kan æ undtagelsesvis benyttes i græske og latinske navne, fx *Julius Cæsar*, i ord som hører til den græske eller latinske oldtid eller i enkelte fysiske og tekniske ord som *ætiology*. Men i dag skrives disse ord med æ- (eller e-); æ er i dag kun yderst sjældent brugt, og det er ikke et selvstændigt bogstav i engelsk, men en ligatur og svarer til a+e i alfabetiseringen.

I fransk bruges undertiden æ for a+e på en tilsvarende måde som i engelsk, og i tysk ses sporadisk Æ brugt for bogstavet Ä.

Bogstavet æ (og Æ) er således en integreret del af det danske skriftsprogs udtryksside, og det bruges i alle danske tekster på lige fod med alfabetets øvrige bogstaver. Bogstavet æ er lige så gammelt i dansk som det danske skriftsprog, skrevet med latinske bogstaver, og det har siden fremkomsten af retskrivningsordbøger, herunder siden 1872 i de officielle, af statsmagten godkendte retskrivningsordbøger været et selvstændigt bogstav med egen plads i alfabetrækkefølgen. Bogstavet æ er nødvendigt for opretholdelsen af skriftsprogssystemet i dansk som følge af det danske sprogs vokalrigdom. Det ville derfor være et overordentligt stort indgreb i det danske sprogs struktur hvis det internationale tegnsæt ikke klassificerer æ som et bogstav.

Og heldigvis kunne de danske repræsentanter vende hjem fra Washington D.C. med beskeden om at den internationale standardiseringsorganisation accepterede den danske argumentation og i fremtiden vil anerkende æ som et selvstændigt bogstav.

Bilag 2
 Udformningen af bogstavet æ
 Fra Lars Svensson: Nordisk paleografi, 1974

I Lars Svenssons bog om nordisk paleografi kan man se udformningen af bogstavtegnet æ fra ca. 1200 til 1900.

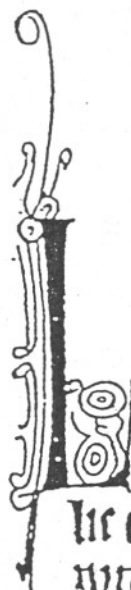
	ca 1200	1263-64	1299	ca 1300	1430	1484	1608	1780	1835	1898
tt	tt	tt	tt	tt	tt			tt		tt
p	þ þ	þ	þ	þ						
u	u u	u	u	u	u	u	u	u	u	u
v	v v v v	v v	v v	v	v	v	v	v	v	v
x	x		x	x	x	x	x			
y	y y	y	y	y	y	y	y	y	y	y
z	z z	z		z	z	z	z			
a	a a	a	a	a	a	a	a	a	a	a
o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
ä										ä

Bilag 1

Af Fortalen til Jyske Lov.
Stockholm-håndskriftet C 39

Den grundlæggende sætning i dansk retspleje fra fortalen til Jyske Lov (kopi af Stockholm-håndskriftet C 39). Her står på nudansk: Loven skal være ærværdig og tålelig, efter landets sædvane bekvem og dyrebar, og tydelig, så alle kan vide og forstå, hvad loven siger. Ej heller skal den skrives eller gøres til gunst for nogen enkelt, men til alles tarv som bor i landet. Ingen ..

Loghæn skal wæte ærlie. oc thollie. æf
tær lanscæus wænæ. qwærlie oc dyr
lic oc opænbar siwa æt allæ mæn mughæ
wænæ oc uindær standæ hwar loghæn si
ghær. oc wæte ær sornæn oc ær gærth æf
tær ens mæns særlie wild. nuin æt ær al
læ mæns thyrftu thær i landæw to. sængi

Loven skal være ærværdig og tålelig, efter landets sædvane bekvem og dyrebar, og tydelig, så alle kan vide og forstå, hvad loven siger. Ej heller skal den skrives eller gøres til gunst for nogen enkelt, men til alles tarv som bor i landet. Ingen ..

PRESSEMEDDELELSE

Gyldendal har overtaget Munksgaards ordbogsredaktion

Gyldendal har per 31. December 1998 overtaget en stor del af Munksgaards udgivervirksomhed, herunder ordbogsredaktionen. Fra 1. marts 1999 er sammenlægningen af de to ordbogsredaktioner en realitet.

Lisbeth Dehn Holgersen er fratrukket som leder af Gyldendals ordbogsredaktion. Liisa Theilgaard, tidligere ordbogsredaktør hos Munksgaard, er udnævnt til ny redaktionschef.

Den nye redaktion består herefter af redaktionschef Liisa Theilgaard og redaktørerne Jørgen Bonde, Torben Christiansen, Caspar Crudt-Christiansen, Rasmus Karrebæk Hentze og Marie Bilde Rasmussen.

Redaktionen har til huse i Klareboderne 3, opgang I, 1. sal, 1001 København K, tlf. 33 11 07 75, fax 33 11 50 84.